

Složité cesty návratů

Více než stoletá historie chovu koně Převalského (*Equus przewalskii*; viz také článek na str. 145–148 tohoto čísla) skrývá spoustu dramát, zklamání a nadějí, úspěchů i neúspěchů, příkladů nezištné spolupráce, ale také rivalství a nevráživosti. Konflikty a veřejné osočování, dokonce soudní spor, to vše bylo realitou doby. Osudy jednotlivých koní i celých chovů negativně ovlivňovaly osobní vztahy lidí, kteří měli jeden společný cíl – zachránit posledního divokého koně ohroženého druhu. O budoucnosti koně Převalského se nerozhodovalo jen v zoologických zahradách, ale také na konferencích a ve vládních salonech. Stále pokračují nesmyslné diskuze kolem čistokrevnosti pražského a mnichovského chovu; počáteční etapu návratu koní Převalského do přírody poznamenal upřímný, nicméně amatérský přístup privátních nadací. Odhlédnout nelze ani od geopolitických aspektů. Kůň Převalského měl a má smůlu v tom, že jeho poslední refugium leží na čínsko-mongolském pomezí. Napjaté vztahy mezi oběma zeměmi v 60. a 70. letech 20. stol. znemožnily jakékoli akce na jeho záchranu a ani dnes není situace jednoduchá.

První živí koně Převalského se v Evropě objevili na přelomu let 1899 a 1900 v ukrajinské chovné stanici Askania Nova. Odlehlost areálu jejich výskytu a strastiplné transporty byly hlavní příčinou toho, proč se loveckým výpravám r. 1902 podařilo dovézt pouhých 54 divokých koní, převážně odrostlých hříbat. Většinu z nich získal hamburský obchodník se zvířaty Carl Hagenbeck, který koně po párech i jednotlivě rozprodal do zoologických zahrad celého světa. Proto jsou počátky všech chovných linií poznamenány vysokým stupněm příbuzenské plemenitby (inbreedingu); pouze 12 z celkového počtu dovezených koní mělo potomky. Početnost koní Převalského v zoologických zahradách se v období mezi 1. a 2. světovou válkou pohybovala mezi 30–40 kusy, přírůstky jen stěží nahrazovaly úbytky, pohroma ale přišla během 2. světové války. V r. 1945 zůstalo v zoologických zahradách posledních 31 koní

a pouze dvě chovná stáda – v Praze a mnichovském Tierparku Hellabrunn. Významným impulzem pro světový chov bylo 1. mezinárodní sympozium na záchranu tohoto druhu, které se v září 1959 sešlo v Praze díky iniciativě Erny Mohrové.

Koně Převalského se v naší republice objevili r. 1921 díky prof. Františku Bílkovi; od r. 1932 jsou chováni v pražské zoologické zahradě. Ta se během dvou desetiletí stala největším chovatelem koní Převalského, a proto byla na sympoziu pověřena vedením mezinárodní plemenné knihy. Od r. 1960 začaly stavy koní Převalského v lidské péči setrvale růst, v přírodě byl však trend zcela opačný. Rezoluce z pražského setkání konstatuje, že: „Stav početnosti koně Převalského je podle posledních zpráv katastrofální. Je proto nutné organizovat okamžitou pomoc. Mezinárodní sympozium se obrací na vlády států, na jejichž území divoký kůň žije, s prosbou,

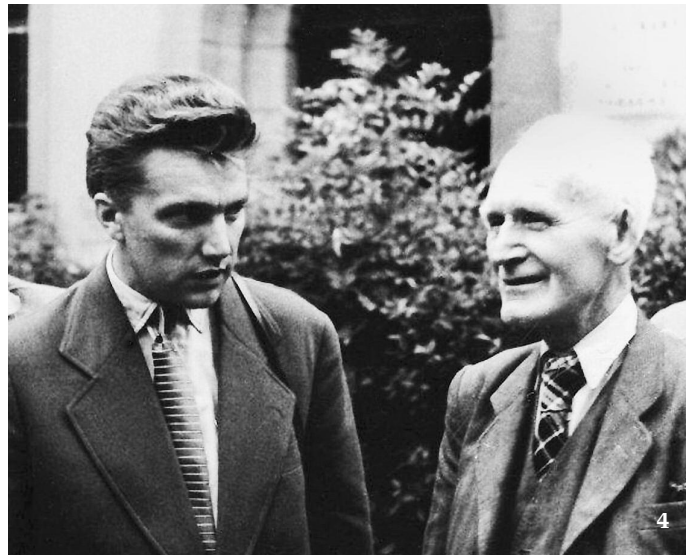
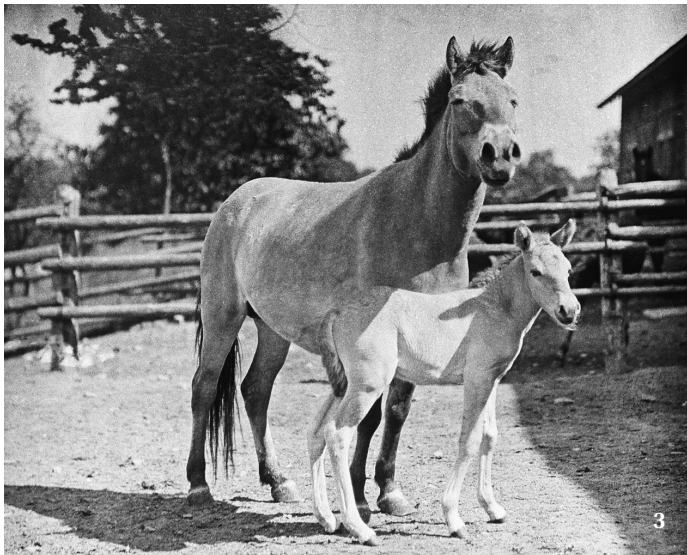
aby pro něj zřídily co možná nejdříve rezervace.“ Bylo však už příliš pozdě, o 10 let později (v r. 1969) byl v mongolské Gobi pozorován zřejmě poslední jedinec, v severozápadní Číně byli divocí koně spatřeni naposledy r. 1966.

Naděje a zklamání

Počátkem 80. let minulého stol. se roční přírůstek celosvětové populace koní Převalského v zoologických zahradách a chovných stanicích celého světa pohyboval mezi 10–12 %. Početnost se rychle blížila k hranici 500 jedinců, což se u velkých savců považuje za minimální stav populace potřebný pro záchranu a dlouhodobé přežití druhu. Plány vrátit koně Převalského do jeho původní domoviny dostávaly zřetelnější obrysy. Návrat posledního divokého koně měl být završením dlouholeté práce zoologických zahrad a příkladem mezinárodní spolupráce. Proto se na pozvání Akademie věd SSSR, pod patronací Organizace OSN pro výživu a zemědělství (FAO) a Programu OSN pro životní prostředí (UNEP) sešla v Moskvě 29.–31. května 1985 vědecká konference, která měla posoudit a schválit připravené plány na přesídlení části populace koní Převalského ze zoologických zahrad do navrhovaných rezervací v Mongolsku. Kromě domácích účastníků do Moskvy přijeli také odborníci z USA, Mongolska, Velké Británie, Německa a Polska, pozvání přijal i zástupce Světového svazu ochrany přírody (IUCN). Za Československo se zúčastnil tehdejší vedoucí mezinárodní plemenné knihy Jiří Volf, chyběli však zástupci Číny. Ta měla už v té době připravený svůj vlastní plán reintrodukce koně Převalského v provincii Xinjiang (Sin-ťiang) v oblasti Džungarské Gobi, který vznikl ve spolupráci s nadací

1 První koně Převalského (*Equus przewalskii*) v Evropě – klisna Kobdo 2 a hřebec Vaska (Kobdo 1) ve stájích v Carském selu. Oba koně daroval majitel panství Askania Nova ruskému carovi Mikuláši II. Klisna záhy uhynula a hřebec byl v r. 1904 převezen do Askanie, kde žil do r. 1915.
Z archivu Zooparku Askania Nova
2 Pohoří Tachin Šar Nuruu, jedno z posledních útočišť koně Převalského. Foto E. Kůs

německého podnikatele Ch. Oswalda – Christian Oswald Stiftung (COS).

Moskevská konference formulovala priority a doporučení, jimiž by se projekt návratu koně Převalského do přírody měl řídit. Sovětští a mongolští biologové a ekologové představili potenciálně vhodná území. První z nich byly stepi v oblasti Machad na východě země, asi 150 km od města Čojbalsan, druhá ležela v Ushugin Nuruu – části pohoří Changaj ve středním Mongolsku, třetí na úpatí horského masivu Chan Bogdo v jižním Mongolsku a čtvrtá na okraji národního parku Velká Gobi na severních svazích pohoří Edrengreen Nuruu. S výjimkou posledně jmenovaného území šlo o lokality mimo historický areál rozšíření druhu. Jedním z nejdůležitějších hledisek výběru vhodných oblastí byla nízká hustota osídlení pastevci, aby se co nejvíce snížilo nebezpečí křížení koně Převalského s domácími koňmi.

Koně určené pro reintrodukcí měli být do Mongolska přepraveni buď přímo do aklimatizačních center, nebo shromážděni v ukrajinské rezervaci Askania Nova. Stáda by se ve stepních podmínkách velkých výběhů sžila a aklimatizovala a teprve pak by se dopravila na místo vypuštění. Odborníci doporučili, aby při výběru dostali přednost velmi mladí koně ve věku 1–3 let. Jak se později ukázalo, nerespektování tohoto doporučení vedlo k neúspěchům a velkým ztrátám při aklimatizaci.

Během r. 1986 měly evropské zoologické zahrady vybrat vhodné jedince, a pokud by se podařilo zajistit výstavbu nového aklimatizačního výběhu v Askania Nova, přepravit je do konce léta na místo. V létě 1988 pak měli koně aklimatizovaní v Askania Nova nastoupit cestu do Mongolska. Plán dále předpokládal, že po 3–4 letech adaptace ve velkých výbězích na okrajích chráněných území dojde k vypuštění stád do volné přírody. Do poloviny 90. let 20. stol. měly vzniknout soběstačné populace koní Převalského schopné přežívat v náročných přírodních podmínkách.

Jakkoli byla konference pro úspěšný a rychlý návrat koně Převalského do přírody velkou nadějí, záhy se ukázalo, že realizace nebude vůbec jednoduchá. Ambiciózní program předpokládal také odpovídající finanční zajištění, ale slíbené prostředky od FAO a UNEP nikdy nedora-

zily, navíc se nenašel nikdo, kdo by se ujal organizace. Světový svaz ochrany přírody se omezil na vyslání amatérské zooložky do pohraničních oblastí Mongolska a Číny, ta měla zjistit, zda přece jen nějakí divocí koně v přírodě nezůstali, a dále se IUCN neangažoval. Pro tuto organizaci byl v té době prioritou návrat přímorožce arabského (*Oryx leucoryx*) do pouště Jiddat al Harasis v Ománu, o podpoře koně Převalského se v ústředí IUCN neuvažovalo. Na kritiku reagoval svaz konstatováním, že projekt návratu koně Převalského do přírody nesplňuje kritéria stanovená IUCN pro reintrodukcí velkých savců, především pak podmínku zabránit kontaktu vysazených populací s domestikovanými formami druhu. U koně Převalského, který se s domácím koněm plodně kříží, je hrozba genové eroze velmi reálná. Toto riziko lze sice ve složitých stávajících sociálních, ekonomických i etnických podmínkách mongolsko-čínského pohraničí do jisté míry zmenšit, nikdy však úplně vyloučit. Pokud by mělo být striktně dodrženo zmíněné kritérium, žádný z projektů návratu tohoto koně do přírody by se nemohl uskutečnit.

Prakticky nic z toho, co bylo v Moskvě dohodnuto, se nepodařilo realizovat. Pro zoologické zahrady to znamenalo velké zklamání, protože samy nemohly z finančních důvodů žádný transport provést.

První transporty

Za nastalé situace se iniciativy chopily soukromé nadace ze západní Evropy. Na konci července 1985 zorganizovala výše zmíněná nadace COS první transport koní Převalského ze zoologických zahrad z Evropy a USA do aklimatizační stanice Jim-sar v čínské autonomní oblasti Xinjiang. Odsud měli být koně po 2–3 letech vypuštění do rezervace Kalameili na severním okraji Džungarské Gobi. K tomu však kvůli nejasné koncepci projektu došlo až v r. 2002. V Číně vznikl ještě jeden projekt na vypuštění koně Převalského, a to poblíž města Wuwei v provincii Gansu v chovném středisku pro záchranu ohrožených druhů čínské fauny, založeném v r. 1987. První koně sem byli převezeni z Evropy a ze zoologické zahrady v Pekingu v letech 1989–90. Po aklimatizaci měli být vypuštění do rezervace na okraji pouště Tengge-li, záměr se však nepodařilo uskutečnit.

3 Klisna Minka s hříbětem na školním statku Českého vysokého učení technického v Netlukách u Prahy. Z archivu F. Bílka

4 Na snímku z 1. mezinárodního symposia na záchranu koně Převalského v září 1959 je Zdeněk Veselovský (vlevo) s Františkem Bílkem. Exkurze účastníků konference do hřebčína ve Slatiňanech. Z archivu F. Bílka

Po r. 1990 začaly přípravy reintrodukcí koně Převalského v Mongolsku. Kromě již zmíněné německé nadace COS přišla s vlastními plány také nizozemská nadace manželů Boumanových FPPPH (Foundation for the Preservation and Protection of the Przewalski's Horse). Holanďané si pro svůj projekt vybrali území ležící zcela mimo historický areál rozšíření druhu – v horských stepích pohoří Hustain Nuruu vzdáleném asi 80 km od Ulánbátaru, v někdejší loveckém revíru posledních mongolských chánů. Christian Oswald a jeho společník Werner Trense (v té době tajemník Světové lovecké asociace) se rozhodli pro lokalitu Tachin Tal ležící přímo v posledním refugiu druhu, kde byli divocí koně naposledy pozorováni v letech 1968–69. Výběr jedinců do transportů vycházel hlavně z možností, které obě nadace měly. Manželé Boumanovi se několik let připravovali, postupně skupovali koně v zoologických zahradách po celé Evropě a pak je chovali v několika oborách v Nizozemsku a Německu. Ch. Oswald koně získal na Ukrajině ve stanici Askania Nova několik týdnů před odletem. Obě nadace letecky dopravily koně v červnu 1992 do Mongolska a transporty pokračovaly i v následujících letech. K poslednímu převozu koní do Hustain Nuruu došlo v r. 2000, do Tachin Talu r. 2007.

V r. 2004 se pod patronací francouzské pobočky Světového fondu na ochranu přírody (WWF) začal realizovat třetí mongolský projekt v rezervaci Khomiin Tal v kraji Zavchad, asi 260 km od města Hovd. Právě sem směřoval v červnu 2011 transport koní Převalského z pražské zoo (viz také Živa 2011, 4: LIII–LIV).

O tom, jaké zkušenosti zoologové za více než dvě desetiletí repatriace koně Převalského zpět do přírody získali, se dozvíte v druhém článku zmiňovaném v úvodu.